ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 115, Nisan 2021, s. 33-45

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.50809>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
10.03.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.04.2021

Doç. Dr. Fatih ÖZEK

Fırat Üniversitesi, Yeni Türk Dili
ozekfatih@gmail.com

Arş. Gör. Mesut KÜRÜM

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
m23kurum@gmail.com

BAYBURT VE YÖRESİ AĞIZLARINDA ŞİMDİKİ ZAMAN EKLERİ¹

Öz

Şimdiki zaman kipi; fiilin gösterdiği iş, oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda gerçekleştiğini bildiren kiptir. Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren farklı şekil ve yapılarla karşımıza çıkan şimdiki zaman eki, Türkiye Türkçesi ağızlarını belirleme ve sınıflandırmada önemli kriterlerden biri olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye Türkçesi ağızları içinde kendine özgü bir yeri olan Bayburt ve yöresi ağızlarında şimdiki zaman ekinin kullanımı, bölge ağızlarını belirlemede temel ölçüt olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Bayburt ve yöresinden derlenmiş olan metinlerden hareketle bölgede tespit edilen şimdiki zaman ekleri ele alınacaktır. Çalışma; giriş ve inceleme olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü Bayburt ilinin tarihi, coğrafyası, etnik yapısı ve diyalektolojik durumu hakkındaki genel bilgileri; inceleme bölümü ise Bayburt ve yöresi ağızlarında tespit edilen şimdiki zaman eklerinin genel görünümünü içermektedir.

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Fatih ÖZEK'in danışmanlığında, Arş. Gör. Mesut Kürüm tarafından hazırlanan "Bayburt ve Yöresi Ağızları" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bayburt ve yöresi ağızları, şimdiki zaman eki, şekil bilgisi.

PRESENT TENSE SUFFIXES IN THE DIALECTS OF BAYBURT AND ITS REGION

Abstract

The present continuous tense is a tense that states that the work, formation and action shown by the verb in the current tense. The present continuous tense suffix, which has come across with different shapes and structures, has been one of the important criteria in determining and classifying Turkish dialects of Turkey since the historical periods of the Turkish language. In this context, the use of the present continuous tense suffix in the dialects of Bayburt and its region, which has a unique place in the dialects of Turkey, has great importance because it is the main criterion for determining the dialects of the region. In this study, the present continuous tense suffixes will be discussed on the texts compiled from Bayburt and its region. The study consists of two parts: introduction and review. The introduction section contains general information about the history, geography, ethnic structure and dialectological status of Bayburt province and the review section contains a general view of the present tense suffixes found in the dialects of Bayburt and its region.

Keywords: Bayburt and dialects of its region, present continuous tense suffixes, morphology.

1. Giriş

1.1. Bayburt İlinin Konumu

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz sınırları içinde yer alan Bayburt, Çoruh vadisinde denizden 1550 metre yükseklikte kurulmuş bir yerleşim birimidir (Miroğlu, 1992: 225). 3652 km²'lik yüzölçümüne sahip olan ilin Aydıntepe ve Demirözü adlı iki ilçesi ile 170 köyü bulunmaktadır (<http://www.bayburt.gov.tr>). İl; kuzeyde Trabzon ve Rize, doğuda Erzurum, güneyde Erzincan ve batıda ise Gümüşhane illeri ile çevrilmiş olup il merkezi Gümüşhane'ye 78 km, Trabzon'a 179 km, Erzurum'a 125 km, Erzincan'a ise 155 km uzaklıktadır (bk. Harita 1).

Harita 1: Bayburt İli Lokasyon Haritası

1.2. Bayburt İlinin Yerleşimi

Çoruh havzasının yukarı kısmında yer alan Bayburt'a ilk yerleşimin ne zaman ve ne şekilde olduğu hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklara göre Azziler bazı kaynaklara göre ise Hurriiler tarafından kurulan Bayburt'un kuruluş tarihi ve nasıl kurulduğu net bir şekilde bilinmemekle birlikte şehrin tarih öncesi dönemlerde kurulduğuna ve bu dönemlerde burada yerleşimin olduğuna dair kayıtlara rastlanmıştır. İlk yazılı tarihî kayıtlar Hititler dönemine ait olup bu kayıtlardan edinilen bilgilere göre Bayburt'un da içinde bulunduğu bölgede çok eski dönemlerde yerleşim olduğu bilinmektedir (Hacıhasanzade, 2007: 81). Özellikle su kaynaklarının bolluğu, dağlarla çevrili korunaklı bir yer olması, ormanlık alanların çokluğu, av hayvanlarının bolluğu vb. nedenler eski çağlardan itibaren insanları buraya yerleşmek için cezbetmiştir (Ünsal, 2006: 197). En eski çağlardan Paleolitik ve Mezolitik dönemlerden itibaren yerleşim görmüş bir alan olan Bayburt yöresi, MÖ IV. bin sonlarından itibaren coğrafi tanımla Karaz; etnik tanımla Hurri kültürü sahası içerisine girmiştir. Hitit kaynaklarına göre MÖ 14. yüzyılın başından itibaren Hayaşa ve çoğu kez onunla anılan Azzi Krallığının çekirdek topraklarının bir bölümünü oluşturmuştur. Sonraları Diauchi adlı bir beyliğin toprakları içerisinde yer alan Bayburt, daha sonra Urartu devletinin egemenliğine girmiş ve yıkılışına kadar da bu devletin hâkimiyetinde kalmıştır (Özger, 2015: 17).

1.3. Bölgenin Etnik Yapısı

Doğu Karadeniz bölümünün iç kısmında yer alan ve tarihî ipek yolu üzerinde bulunan Bayburt, ilk çağlardan itibaren yerleşim alanı olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

İlin etnik yapısı hakkında veri içeren çok sayıda yerli ve yabancı kaynak bulunmaktadır ki bu kaynakların önemlilerinden biri Şemseddin Sami'nin Kâmûsu'l-A'lâm adlı eseridir. Şemseddin Sami, bahsi geçen eserde yüzyılın sonlarına doğru Bayburt'un 8000 kadar yerleşimcisinin olduğunu ve bunun Müslüman Türkler ile Hristiyan Ermenilerden oluştuğunu ifade etmiştir (Sâmi, 1996: 1230-1231). İlin bu dönemdeki etnik yapısı hakkında bilgi veren araştırmacılardan biri de Fransız Vital Cuinet'tir. Cuinet'e göre Bayburt'un bu dönemde 14 nahiyesi ile 186 köyü bulunmakta ve burada toplam 58.313 kişi yaşamaktadır. Araştırmacının vermiş olduğu verilere göre bu nüfusun %80'ini Müslümanlar, %18'ini Ermeniler, %1'ini Ortodoks ve %1'ini de Ecnebler oluşturmuştur (Özger, 2008: 174). 19. yüzyılda Bayburt'un genel nüfus dağılımına bakıldığında gayrimüslimler, nüfusun yaklaşık %20'lik kısmını oluşturmuşlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Bayburt için etnik açıdan önemli sayılabilecek olaylardan biri de 1853-1856 Kırım Savaşı sonrası Rusların Kafkaslar ve Kırım'da uyguladığı baskılardan dolayı her iki bölgeden Osmanlı İmparatorluğuna binlerce insan tarafından yapılan göçlerdir. 1864 yılı sonu ve 1865 yılı başlarında Kafkaslardan Osmanlı ülkesine yerleşmek için gelen 5000 hane Çeçen muhacirinin yaklaşık 1500 hanesi Muş, Van, Hınıs ve Bayburt'a yerleştirilmiştir (Özger, 2007: 18).

1. Dünya Savaşı'ndan önce Müslüman ve gayrimüslimlerin (Ermeni, Rum) birlikte yaşadığı bir bölge olan Bayburt ve çevresinin etnik yapısı ile ilgili önemli özelliklerden biri de ilk çağlardan itibaren bölgedeki Türk varlığıdır. Anadolu, bilindiği üzere, MÖ VIII. yüzyıldan itibaren Kimmer/İskit, MS II. yüzyıldan sonra ise Oğuz, Sabar, Avrupa Hun, Hazar ve Kıpçak gibi Türk toplulukları tarafından akınlara uğramış bir bölgedir. Bu bağlamda, Doğu Karadeniz tarih boyunca pek çok Türk topluluğunun varlığını sürdürdüğü coğrafi sahalardan biri olmuştur. Bu bölgede özellikle Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Bulgar vb. Türk boylarının varlığı pek çok dil bilimci ve toponomi düşünürü tarafından da tespit edilmiştir (Özmenli, 2016: 515). Doğu Karadeniz'in iç kesiminde ve Çoruh havzasında yer alan Bayburt ve çevresi gerek iklim gerek arazi şartları açısından Türklerin göçebe yaşam tarzına uygun coğrafi koşulları nedeni ile ilk çağlardan itibaren Türk boyları tarafından akınlara uğramış bir bölgedir. Çoruh havzasında varlığına rastlanan ilk Türk topluluklarından biri İskitlerdir. Anadolu'daki siyasi faaliyetleri takip edilebilen en eski Türk topluluklarından olan İskitlerin bu bölgedeki varlığı ise MÖ 400'lü yıllara kadar götürülmekte ve Kop Dağı'nın kuzey eteklerinden itibaren uzanan Bayburt ovası, Mormuş Düzü ve Hart Ovası İskitlerin yerleşim alanı olarak tanımlanmaktadır. Bölgede varlığı tespit edilen önemli boylardan biri de Kıpçaklar olup Doğu Karadeniz'in Türkleşmesinde Oğuzlardan sonra ikinci derecede öneme sahiptirler. Kaynaklarda Çoruh havzasına yerleşen Kıpçakların zaman içerisinde Gürcülerle ve çevredeki diğer topluluklarla kaynaşarak asimile oldukları ifade edilmektedir. Bu bölgeye yerleşmiş ve bölgeyi yurt edinmiş önemli Türk boylarından biri de şüphesiz Oğuz boyudur. Orta Asya'dan gelerek Karadeniz'in Türkleşmesinde önemli bir rol üstlenen Oğuzlar, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla birlikte Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Karadeniz'de de pek çok yere yayılmışlardır. Selçuklulara bağlı çeşitli Oğuz boyları, Doğu Karadeniz sahasında yer alan Bayburt ve çevresine de yerleşerek buraları yurt edinmişlerdir (Adak, 2016: 173-182; Özmenli, 2016: 515-526; Sümer, 1999).

1.4. Bölgenin Diyalektolojik Durumu

Gerek tarihi gerek konumu itibarıyla stratejik öneme sahip olan Bayburt ve yöresinin ağız hususiyetleri de bölgenin dikkat çeken diğer özelliklerindendir. Bölge hem fonetik hem de

morfolojik ağız özellikleri açısından Doğu Grubu ağızlarının karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Leylâ Karahan, “Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması” adlı çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarını Doğu, Kuzeydoğu ve Batı Grubu ağızları olmak üzere üç ana ağız grubuna ayırarak Bayburt ve yöresi ağızlarını Doğu Grubu ağızları içinde Kars yerli ağzı, Azeri ve Terekeme ağızları, Erzurum merkez, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı ve kısmen İspir ağzı, Gümüşhane, Erzincan merkez, Refahiye, Kemah, Çayırılı ve Tercan ağızlarıyla birlikte “II. Derecedeki Alt Gruplar” kategorisinde değerlendirmiştir (Karahan, 2014: 78-79).

2. İnceleme

2.1. Türkçede Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman kipi, fiilin gösterdiği oluş ve gelişin içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir (Korkmaz, 2003: 610). Bu kip, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren pek çok farklı ekle karşılanmıştır. Eski Türkçede şimdiki zamanı karşılamak için ayrı bir ek kullanılmamıştır. Bu dönemde geniş zamanın şimdiki zamanı da içine alan işlevlerinden faydalanılarak geniş zaman ifade eden *-r* /*-ır* /*-ir* /*-ur* /*-ür* ekleri, aynı zamanda şimdiki zamanı karşılamak için de kullanılmıştır (Türk, 1996: 291). Bu bağlamda, A. von Gabain de Eski Türkçede geniş zaman kipini anlatırken bu ekin genellikle şimdiki zaman, nadiren de gelecek zaman anlamı verdiğini ifade etmektedir (Gabain, 2007: 80). Şimdiki zaman kavramı, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde ise Eski Türkçede olduğu gibi genellikle geniş zaman ekiyle karşılanmıştır. Ancak, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde şimdiki zamanı ifade etmek için geniş zaman ekleri dışında; *-a*, *-e*, *-may*, *-mey* ile Eski Türkçede kullanılmış olan *-yur* ve *-yür* ekleri de kullanılmıştır (Özek, 2012: 1752). Batı Türkçesinde ise Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına kadar şimdiki zamanı karşılamak için, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, hususi bir ek yoktur. Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-a* istek kipi aynı zamanda şimdiki zamanı da karşılamak için kullanılmıştır (Gülensoy, 1985: 281-282).

Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise şimdiki zamanı karşılamak için ekin *-yor* şekli kullanılmaktadır. Bu ekin teşekkülü ile ilgili birçok farklı görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin genel kabul göreni *yori-* fiilinin “yürümek”, “var olmak”, “devam etmek” vb. anlamlarla birleşik fiil yapısında yardımcı fiil olarak kullanılması ve bu kullanımın zamanla ekleşmesi şeklinde olanıdır (Erol, 2015: 52). Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde *yori-* fiili, geniş zamanı ile, bağlandığı asıl fiilin şimdiki zamanını ifade eden bir yardımcı fiil olarak görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde hep birleşik fiil çerçevesi içerisinde kullanılan *yorır* Osmanlıcada haploleji yoluyla ekleşerek bugünkü şekli olan *-yor*’a dönüşmüştür (Ergin, 2004: 296).

Bayburt ve yöresi ağızlarının da içinde yer aldığı Türkiye Türkçesi Doğu Grubu ağızlarında *-yor* grubu şimdiki zaman ekleri ile birlikte *-r/-Ir grubu*, *-Ar grubu*, *-yer grubu* ve *-yUr grubu* şimdiki zaman ekleri kullanılmaktadır (Özek, 2012: 1753). Bu eklerden, *-yor* grubu şimdiki zaman ekleri dışında kalanlar bölgenin aslî şimdiki zaman ekleridir. *-yor* grubu şimdiki zaman ekleri ise bilindiği gibi ölçünlü Türkçenin etkisiyle bölgede kullanılmaktadır.

2.1.1. Bayburt ve Yöresi Ağzlarında Şimdiki Zaman Ekleri

Bayburt ve yöresi ağızlarında kullanılan şimdiki zaman ekleri I., II. ve III. grup şimdiki zaman ekleri başlıkları altında incelenmiştir. Bunlardan I. ve II. tip şimdiki zaman ekleri bölgenin aslî şimdiki zaman ekleridir. Bölgedeki III. grup şimdiki zaman ekleri ise ölçünlü

Türkçeden bölge ağzlarına geçmiş olan /-yor/ ve /-yor/ ekinin fonetik varyantlarından oluşan şimdiki zaman ekleridir.

2.1.1.1. I. Tip Şimdiki Zaman Ekleri ve Çekimi (-i /-yi / -iy)

Doğu Grubu ağzlarında, şimdiki zamanı karşılamak için ünlü ve ünsüz yapıları bakımından birbirinden farklı ekler kullanılmıştır (Karahana, 2014: 43-44). Bunlardan *-ir* ve *-yir* bu ağzlarda yaygın olarak kullanılan başlıca şimdiki zaman ekleridir. Bu eklerin yapısında bulunan *-r* ünsüzü Bayburt ve yöresinin I. ağız bölgesinde düşmüş ve ek, ünsüzle biten sözcüklere *-i*, ünlüyle biten sözcüklere ise *-yi* şeklinde bağlanmıştır. Ayrıca ekin fonetik olaylar nedeniyle meydana gelmiş *-î*, *-iy*, *-î*, *-i*, *-u*, *-ü* ve *-yi* şekilleri de I. ağız bölgesinin şimdiki zaman çekiminde yaygın olarak kullanılmıştır. Ekin görünümü ve şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Bayburt ve yöresinin I. ağız bölgesinde şimdiki zaman teklik I. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri fiillere /-îm/, /-ıyam/, /-îyam/, /-iyam/, /-iyem/, /-iyim/ ve /-üyem/ biçimlerinde bağlanmıştır:

yıhiyem “yıkıyorum” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), bîlüyem “biliyorum” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), yıhiyam “yıkıyorum” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), gidîm “gidiyorum” (Bayburt / Merkez / Yazyurdu), aliyam “alıyorum” (Bayburt / Merkez / Armutlu).

Teklik II. Şahıs: Şimdiki zaman teklik II. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri fiillere, bazı Doğu Grubu ağzlarında olduğu gibi, genellikle şahıs ekinin ünlüsünün düz-geniş olduğu /-isan/ ve /-isen/ biçimlerinde eklenmiştir. Bunun yanında /-isin/, /-isin/, /-ışın/ ve /-ışın/ şeklindeki kullanımlar da görülmektedir:

bilisen “biliyorsun” (Bayburt / Merkez / Üzengili), sevisen “seviyorsun” (Bayburt / Merkez / Üzengili), vërisen “veriyorsun” (Bayburt / Merkez / Sarımeşe), alışın “alıyorsun” (Bayburt / Merkez / Yazyurdu), kalısan “kalıyorsun” (Bayburt / Merkez / Darıca).

Teklik III. Şahıs: Bayburt ve yöresinin I. ağız bölgesinde şimdiki zaman teklik III. şahıs çekiminde kip ekleri fiillere /-i/, /-î/, /-iy/, /-iyi/, /-iyî/, /-yi/ ve /-yî/ şekillerinde bağlanmıştır:

kaçî “kaçıyor” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), dëyi “diyor” (Bayburt / Aydıntepe / Sarımeşe), geliyî “geliyor” (Bayburt / Merkez / Yazyurdu), diyî “diyor” (Bayburt / Aydıntepe), oliy “oluyor” (Bayburt / Merkez / Armutlu).

Çokluk I. Şahıs: Şimdiki zaman çokluk I. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri kalın ünlülü fiillere /-İyUḥ/, ince ünlülü fiillere genellikle /-iyük/, /-iyik/ biçimlerinde gelmektedir:

‘gidiyüK “gidiyoruz” (Bayburt / Merkez / Üzengili), yoğuruyuh “yoğuruyoruz” (Bayburt / Merkez / Darıca), düyük “diyoruz” (Bayburt / Merkez / Karşıgeçit), bişiriyik “pişiriyoruz” (Bayburt / Merkez / Değirmencik), konuşuyoh “konuşuyoruz” (Bayburt / Merkez / Armutlu).

Çokluk II. Şahıs: II. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri fiillere genellikle /-isiz/ ve /-isüz/ şekillerinde bağlanmıştır:

ëdisüz “ediyorsunuz” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), ekisiz “ekiyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), dëyisiz “diyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Sarımeşe), oḥisiS “okuyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Darıca), tanisús “tanıyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Konursu).

Çokluk III. Şahıs: III. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri fiillere /-ılar/ ve /-iler/ şekillerinde bağlanmıştır:

katılar “katıyorlar” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), bahıllar “bakıyorlar” (Bayburt / Merkez / Darıca), gösderiler “gösteriyorlar” (Bayburt / Merkez / Çakırbağ), gelşler “geliyorlar” (Bayburt / Merkez / Konursu), arılár “arıyorlar” (Bayburt / Merkez / Ballıkaya).

Olumsuz Çekimi: Bayburt ve yöresinin I. ağız bölgesinde şimdiki zaman kipinin olumsuz çekimiyle ilgili tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

kalmiyuh “kalmıyoruz” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), olmı “olmuyor” (Bayburt / Merkez / Darıca), bilmışen “bilmiyorsun” (Bayburt / Aydıntepe), yemiyük “yemiyoruz” (Bayburt / Merkez / Değirmencik), tutmisan “tutmuyorsun” (Bayburt / Merkez / Armutlu).

2.1.1.2. II. Tip Şimdiki Zaman Ekleri ve Çekimi (-ir / -ër / -yir / -yër)

Bu grupta yer alan -ir / -ër / -yir / -yër ekleri, Doğu Grubu ağızlarının başlıca şimdiki zaman eklerindendir (Gemalmaz, 1995: 353-357; Sağır, 1995: 164-169; Buran ve Oğraş, 2003: 144-148; Gökçür, 2012: 264-267). Bayburt ve yöresi ağızlarında ise II. ağız bölgesinde kullanılmaktadır. -ir / -ër / -yir / -yër ekleri Azerbaycan Türkçesinin bölge ağızları üzerindeki etkisini göstermektedir. Ek, ünsüzle biten sözcüklere -ir, -îr, -îr, -îr, -ër; ünlüyle biten sözcüklere ise -yir, -yîr, -yîr ve -yër şekillerinde bağlanmıştır. Ekin görünümü ve şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Bayburt ve yöresinin II. ağız bölgesinde şimdiki zaman teklik 1. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri fiillere, Doğu Grubu ağızlarının genelinde olduğu gibi, çoğunlukla /-iram/ ve /-irem/ şekillerinde bağlanmıştır. Bunun yanında kip ve şahıs ekinin /-irim/ şeklinde kullanıldığı örnekler de görülmektedir:

bahirem “bakıyorum” (Bayburt / Merkez / Aşağı Çımağıl), görirem “görüyorum” (Bayburt / Merkez / Heybetepe), çekirem “çekiyorum” (Bayburt / Merkez / Taşocağı), dëyirim “diyorum” (Bayburt / Merkez / Kopuz), alıram “alıyorum” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı).

Teklik II. Şahıs: Bayburt ve yöresinin II. ağız bölgesinde şimdiki zaman teklik 2. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri çoğunlukla /-irsan/ ve /-irsen/ biçimlerinde kullanılmıştır. Bunun yanında kip ve şahıs eklerinin düz ünlülü şekilleri olan /-irsın/ ve /-irsın/ de sınırlı sayıdaki örnekte kullanılmıştır:

diyîrsın “diyorsun” (Bayburt / Merkez / Örence), yapîrsan “yapıyorsun” (Bayburt / Merkez / Arpalı), çıhîrsan “çıkıyorsun” (Bayburt / Merkez / Akduran), açîrsân “açıyorsun” (Bayburt / Merkez / Akduran), inîrsen “iniyorsun” (Bayburt / Merkez / Akşar).

Teklik III. Şahıs: Bayburt ve yöresinin II. ağız bölgesinde şimdiki zaman teklik 3. şahıs çekiminde kip eki genellikle /-ir/, /-ër/, /-yir/ ve /-yîr/ şekillerinde kullanılmıştır:

diyir “diyor” (Bayburt / Merkez / Aşağı Çımağıl), kapanir “kapanıyor” (Bayburt / Merkez / Heybetepe), koyër “koyuyor” (Bayburt / Merkez / Aşağı Kop), gidiyîr “gidiyor” (Bayburt / Demirözü), vurër “vuruyor” (Bayburt / Demirözü / Kavaklı).

Çokluk I. Şahıs: Bayburt ve yöresinin II. ağız bölgesinde şimdiki zaman çokluk 1. şahıs çekiminin yaygın kullanımında kip eki düz-dar-ince, şahıs eki ise genellikle dar-yuvarlak ünlülüdür. Kip ve şahıs ekleri kalın ünlülü fiillere, bazı Doğu Grubu ağızlarında olduğu gibi, genellikle /-iruh/ şeklinde; ince ünlülü fiillere ise /-irik/, /-iriK/, /-irük/ ve /-irük/ şekillerinde bağlanmıştır:

koyıruḥ “koyuyoruz” (Bayburt / Merkez / Heybetepe), gidiriK “gidiyoruz” (Bayburt / Merkez / Başçimağıl), yiyıruḥ “yiyoruz” (Bayburt / Merkez / Masat), urğaşıruḥ “uğraşıyoruz” (Bayburt / Merkez / Masat), tökürük “döküyoruz” (Bayburt / Demirözü / Pınarcık).

Çokluk II. Şahıs: Bayburt ve yöresinin II. ağız bölgesinde şimdiki zaman çokluk 2. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri fiillere genellikle /-irsiz/, /-irsiz/ ve /-irsiz/ şekillerinde bağlanmıştır:

taḥırsız “takıyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Akduran), diyirsiz “diyorsunuz” (Bayburt / Demirözü / Karayaşmak), düşünirsiz “düşünüyorsunuz” (Bayburt / Demirözü / Karayaşmak), yazırsız “yazıyorsunuz” (Bayburt / Demirözü / Gökçedere).

Çokluk III. Şahıs: Bayburt ve yöresinin II. ağız bölgesinde şimdiki zaman çokluk 3. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri fiillere genellikle /-ırlar/ ve /-ırlar/ şekillerinde bağlanmıştır. Bunun yanında kip ekinin ünsüzünün gerileyici benzeşme ile /l/ ünsüzüne dönüştüğü /-ıllar/ ve /-ıllar/ şekilleri de kullanılmıştır:

alırlar “alıyorlar” (Bayburt / Merkez / Örence), gidirler “gidiyorlar” (Bayburt / Merkez / Söğütlü), tikiirler “dikiyorlar” (Bayburt / Merkez / Söğütlü), diyiller “diyorlar” (Bayburt / Merkez / Hacıoğlu), söniller “sönüyorlar” (Bayburt / Merkez / Erenli).

Olumsuz Çekimi: Bayburt ve yöresinin II. ağız bölgesinde şimdiki zaman kipinin şahıslara göre olumsuz çekimi şu şekildedir:

búlmirem “bilmiyorum” (Bayburt / Merkez / Aşağı Çımağıl), baḥmirsiz “bakmıyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Aşağı Çımağıl), yapmıllar “yapmıyorlar” (Bayburt / Merkez / Heybetepe), düşünmirem “düşünmüyorum” (Bayburt / Merkez / Örence), gétmir “gitmiyor” (Bayburt / Demirözü / Karayaşmak).

2.1.1.3. III. Tip Şimdiki Zaman Ekleri ve Çekimi (-yor > -yo)

Türkiye Türkçesi yazı dilinde şimdiki zaman eki olarak kullanılan -yor, diğer Doğu Grubu ağzlarında olduğu gibi Bayburt ve yöresi ağzları için de aslı şimdiki zaman eki olmayıp yazı dilinin etkisiyle bölge ağzlarına kullanılır. Ekin görünümü ve şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik I. Şahıs: Şimdiki zaman teklik I. şahıs çekiminde kip ve şahıs eklerinin bölgemiz ağzlarındaki kullanımı yazı diliyle aynıdır. Bunun yanında /-yor/ ekinin yapısındaki /r/ ünsüzünün düştüğü /-yo/ şekli de kullanılmaktadır:

duyuyorum “duyuyorum” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), geliyorum “geliyorum” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), okuyorum “okuyorum” (Bayburt / Aydıntepe / Günbuldu), sıkılıyorum “sıkılıyorum” (Bayburt / Merkez / Uluçayır), çalışdırıyorum “çalıştırıyorum” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı).

teselli édiyom “teselli ediyorum” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), unuTuyom “unutuyorum” (Bayburt / Merkez / Darıca), duruyom “duruyorum” (Bayburt / Merkez / Çakırbağ), geziyom “geziyorum” (Bayburt / Merkez / Ballıkaya), kıtıyom “katiyorum” (Bayburt / Demirözü / Çağıllı).

Teklik II. Şahıs: Bölgemiz ağzlarında şimdiki zaman teklik II. şahıs çekiminde kip ve şahıs eklerinin kullanımı yazı diliyle aynıdır. Ayrıca teklik I. şahısta olduğu gibi ekin /-yo/ şeklinde kullanıldığı örnekler de görülmektedir:

üşüdüyorsun “üşütüyorsun” (Bayburt / Merkez / Yazyurdu), döyüyorsun “dövüyorsun” (Bayburt / Merkez / Ballıkaya), konuşuyorsun “konuşuyorsun” (Bayburt / Merkez / Akduran), diyorsun “diyorsun” (Bayburt / Merkez / Göldere), yapıyorsun “yapıyorsun” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı).

gëyiyosun “giyiyorsun” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), görüyosun “görüyorsun” (Bayburt / Merkez / Sarımeşe), dönüyosun “dönüyorsun” (Bayburt / Merkez / Darıca), aliyosun “alıyorsun” (Bayburt / Merkez / Çakırbağ), tanıyon “tanıyorsun” (Bayburt / Demirözü).

Teklik III. Şahıs: Kip ekinin bölgemiz ağızlarındaki kullanımı yazı diliyle aynıdır. Ayrıca diğer şahıslarda olduğu gibi ekin /-yo/ şeklinde kullanıldığı örnekler de görülmektedir:

duyuyor “duyuyor” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), düyor “diyor” (Bayburt / Merkez / Darıca), seviyor “seviyor” (Bayburt / Merkez / Akduran), yapıyor “yapıyor” (Bayburt / Merkez / Şingah Mah.), bülüyor “biliyor” (Bayburt / Merkez / Kurbanpınarı).

sesliyo “sesleniyor” (Bayburt / Merkez / Üzengili), oħuyo “okuyor” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), ağliyo “ağlıyor” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), soruyo “soruyor” (Bayburt / Merkez / Uluçayır), Kalityo “kalıyor” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı).

Çokluk I. Şahıs: Bölgemiz ağızlarında şimdiki zaman çokluk 1. şahıs çekiminde kip ve şahıs eklerinin kullanımı genellikle yazı diliyle aynıdır. Ekin /-yo/ şeklinde kullanıldığı örnekler bu şahısta da görülmektedir:

ğoyuyoruz “koyuyoruz” (Bayburt / Merkez / Yazyurdu), açiyoruz “açıyoruz” (Bayburt / Merkez / Darıca), kørhuyoruz “korkuyoruz” (Bayburt / Merkez / Başçımağıl), kaPadiyoruz “kapatıyoruz” (Bayburt / Merkez / Erenli), atıyoruz “atıyoruz” (Bayburt / Demirözü / Gökçedere).

yapiyoz “yapıyoruz” (Bayburt / Merkez / Darıca), geçiyoz “geçiyoruz” (Bayburt / Merkez / Ballıkaya), çalışiyoz “çalışıyoruz” (Bayburt / Aydıntepe / Günbuldu), geliyoz “geliyoruz” (Bayburt / Merkez / Aşağı Çımağıl), kazanıyoz “kazanıyoruz” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı).

Çokluk II. Şahıs: Şimdiki zaman çokluk II. şahıs çekiminde yazı dilinden farklı olarak şahıs ekinin bünyesinde bulunan /n/ ünsüzü düşmüştür. Bununla birlikte kip ekinin /-yo/ şeklinde kullanıldığı örnekler çokluk 2. şahıs çekiminde de görülmektedir:

aliyorsuz “alıyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Söğütlü), biliyorsuz “biliyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Akduran).

duruyosunuz “duruyorsunuz” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), biliyosunuz “biliyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Yoncalı), bülüyosunuz “biliyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Darıca), yapıyosuz “yapıyorsunuz” (Bayburt / Merkez / Taşocağı), yazıyosuS “yazıyorsunuz” (Bayburt / Demirözü / Çağılı).

Çokluk III. Şahıs: Şimdiki zaman çokluk III. şahıs çekiminde de kip ve şahıs eklerinin kullanımı genellikle yazı diliyle aynıdır. Ayrıca ekin /-yo/ şekli ile kip ekinin son ünsüzünün gerileyici benzeşme ile /l/ ünsüzüne dönüştüğü örnekler de görülmektedir:

topluyorlar “topluyorlar” (Bayburt / Merkez / Sarımeşe), yapıyorlar “yapıyorlar” (Bayburt / Merkez / Akduran), diyorlar “diyorlar” (Bayburt / Merkez / Erenli), biliyorlar “biliyorlar” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı).

diKiyolar “dikiyorlar” (Bayburt / Aydıntepe / Dumlu), oğuyolar “okuyorlar” (Bayburt / Merkez / Çakırbağ), kesiyolar “kesiyorlar” (Bayburt / Merkez / Değirmencik), diyolar “diyorlar” (Bayburt / Merkez / Kırkpınar), biliyolar “biliyorlar” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı).

çalışıyollar “çalışıyorlar” (Bayburt / Merkez / Akduran), oliyollar “oluyorlar” (Bayburt / Merkez / Erenli).

Olumsuz Çekimi: Bölgemiz ağızlarında III. tip şimdiki zaman kipinin olumsuz çekimiyle ilgili tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

saymıyor “saymıyor” (Bayburt / Merkez / Yazyurdu), bilmiyorum “bilmiyorum” (Bayburt / Aydıntepe / Günbuldu), isdemiyollar “istemiyorlar” (Bayburt / Merkez / Heybetepe), benimsemiyorlar “benimsemiyorlar” (Bayburt / Merkez / Akduran), ekmiyoruz “ekmiyoruz” (Bayburt / Merkez / Başçımağıl).

yapmıyosun “yapmıyorsun” (Bayburt / Merkez / Ballıkaya), yapmıyolar “yapmıyorlar” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı), kalmıyo “kalmıyor” (Bayburt / Aydıntepe / Yukarı Kırzı), bilmiyom “bilmiyorum” (Bayburt / Demiröz / Kavaklı), bilmiyoz “bilmiyoruz” (Bayburt / Demiröz / Kavaklı).

Çalışmada, Bayburt ve yöresi ağızlarında şimdiki zaman eklerinin farklı kullanımlarının coğrafi olarak kümelendiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki haritada da görüleceği üzere, -i, -yi, -i, -iy, -i, -i, -u, -ü ve -yî şimdiki zaman ekleri Bayburt’un kuzeyinde ve Karadeniz ağızlarına temas edilen bölgede; -ir, -îr, -îr, -îr, -êr, -yir, -yîr, -yîr ve -yêr şimdiki zaman ekleri ise geri kalan bölgede kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak Bayburt ve yöresi ağızlarında şimdiki zaman ekinin kullanıldığı coğrafi bölgeler dikkate alınarak iki ağız bölgesi tespit edilmiştir. Ağız bölgelerini gösterir harita ise aşağıdaki şekildedir:

Harita 2: Bayburt ve Yöresi Ağızları, Ağız Bölgeleri Haritası

3. Sonuç

Fiilin gösterdiği olma ve yapmanın içinde bulunulan zaman diliminde gerçekleştiğini bildiren şimdiki zaman kipi eki olan *-yor*, Batı Türkçesinde *yorır* fiilinin ekleşmesiyle sonradan meydana gelmiş yeni bir ektir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde *-yor* şeklinde kullanılan ekin bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında bazı ses değişimlerinden kaynaklanan farklı varyantları ortaya çıkmıştır. Şimdiki zaman ekinin bu varyantları ise bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında ağız gruplarının sınırlarının belirlenmesinde kullanılan önemli ölçütlerden biri olmuştur.

Şimdiki zaman ekinin ünlü yapısındaki değişiklikler, özellikle Doğu Grubu ağızları için, ağız gruplarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu ağız grubu içinde yer alan Bayburt ve yöresi ağızlarında da ağız gruplarının sınırlarının belirlenmesinde temel ölçüt olarak şimdiki zaman ekinin farklı kullanımları esas alınmıştır.

Bayburt ve yöresinden derlenen metinlerden hareketle, şimdiki zaman ekinin kullanımına göre iki ağız bölgesi tespit edilmiş olup birinci ağız bölgesinde *-i*, *-yi*, *-î*, *-iy*, *-î*, *-i*, *-u*, *-ü* ve *-yî*; ikinci ağız bölgesinde ise *-ir*, *-îr*, *-îr*, *-îr*, *-ër*, *-yir*, *-yîr*, *-yîr* ve *-yêr* şimdiki zaman ekleri kullanılmıştır. Ayrıca, Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan ve bölge ağızları için aslı

olmayan -yor ile bu ekten gelişmiş olan ve çoğunlukla Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılan -yo şimdiki zaman eki, yazı dilinin etkisiyle Bayburt ve yöresinin her iki ağız bölgesinde de kullanılmıştır.

Bilindiği üzere Doğu Grubu ağızları Azerbaycan Türkçesinin etki sahası içindedir. Bu nedenle bu ağızlarda şimdiki zaman eki genellikle Azerbaycan Türkçesi kaynaklı olarak düzdar-ince ünlülü şekliyle kullanılmıştır. Yapılan çalışmada bu ağız grubu içinde yer alan Bayburt ve yöresi ağızlarının şimdiki zaman ekinin kullanımı konusunda Doğu Grubu ağızlarının karakteristik özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Ayrıca Bayburt, daha önce de belirtildiği üzere, Doğu Anadolu ile Karadeniz Bölgesi arasında yer alan ve geçiş bölgesi özelliği gösteren yerleşim yerlerinden biridir. Bayburt ve yöresinin geçiş sahası üzerinde yer alması, bölgeye sosyal ve kültürel anlamda olduğu kadar ağız hususiyetleri konusunda da önemli özellikler kazandırmıştır. Sahanın 1. ağız bölgesinde kullanılan şimdiki zaman eklerinde *r* ünsüzünün düşmesi ve ekin özellikle -i, -iy şekillerinin kullanımı, bu sahada Kuzeydoğu Grubu ağızlarının da etkisini hissettirmektedir.

KAYNAKLAR

- Adak, Mutlu, (2016), Ortaçağda Bayburt (XV. Yüzyıla Kadar Bayburt'un Tarihi Coğrafyası), Berikan Yayınevi, Ankara.
- Buran, Ahmet; Oğraş, Şerife, (2003), Elazığ İli Ağızları, Elazığ Valiliği Yayınları, Elazığ.
- Buran, Ahmet, (Winter 2011), "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/1, s. 41-54.
- Ergin, Muharrem, (2004), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul.
- Erol, Hülya Arslan, (2015), "Kilis İli Ağızlarında Şimdiki Zaman", Mediterranean Journal of Humanities, V/2, s. 51-59.
- Gabain, Annemarie Von, (2007), Eski Türkçenin Grameri (Çev., Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gemalmaz, Efrasiyap, (1995), Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gökçür, Engin, (2012), Van Gölü Havzası Ağızları, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Gülensoy, Tuncer, (1985), "Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki", Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, XXIII/1-2, s. 281-295.
- Hacıhasanzade, Feridun, (2007), Her Yönüyle Her Köyüyle Coğrafî, Tarihi, Ekonomik Açından Bayburt, Nef Yayınları, İstanbul.
- <http://www.bayburt.gov.tr>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2021.
- Karahan, Leylâ, (2014), Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep, (2003), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Miroğlu, İsmet, (1992), “Bayburt”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), C. 5, s. 225-228, İstanbul.
- Özek, Fatih, (Winter 2012), “Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri”, Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/1, s. 1751-1765.
- Özger, Yunus, (2007), XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özger, Yunus, (2008), XIX. Yüzyılda Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özger, Yunus, (2015), Bayburt Nüfus Defterleri (1835-1848), Bayburt Üniversitesi Yayınları, Bayburt.
- Özmenli, Mehmet, (2016), “Ortaçağ’da Doğu Karadeniz’de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 20, S. 2, s. 515-536.
- Sağır, Mukim, (1995), Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sâmi, Şemsettin, (1996), Kâmûsu’l-A’lâm, Tıpkı Basım Kaşgar Neşriyat, C. 2, Ankara.
- Sümer, Faruk, (1999), Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Türk, Vahit, (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, TDAY-Belleten, s. 291-340.
- Ünsal, Veli, (2006), Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle/Bayburt-İspir-Yusufeli Çoruh Havzası, Karadeniz Matbaacılık, Trabzon.